

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення вченої ради
Бердянського державного
педагогічного університету

від «26» серпня 2020 року
(протокол № 1)

Виробнича практика

(назва навчальної дисципліни)

(7 семестр)

ПРОГРАМА

обов'язкової навчальної дисципліни

підготовки бакалавра

(назва освітнього ступеня)

предметної спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)

**Бердянськ
2020 рік**

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: С.І. Кара, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації

Обговорено та рекомендовано методичною радою Бердянського державного педагогічного університету «22» серпня 2020 року, протокол № 1.

ВСТУП

Практика є одним із засобів забезпечення ефективності та якості підготовки майбутніх фахівців. Виробнича практика є продовженням лекційних та практичних курсів освітніх компонентів освітньо-професійної програми «Біологія та здоров'я людини. Фізична реабілітація». Вона доповнює і поглиблює теоретичну та практичну підготовку здобувачів вищої освіти, створює умови для закріплення набутих та отримання нових умінь і навичок майбутніх учителів біології та основ здоров'я.

Виробнича практика організовується з відривом від навчання і дозволяє ознайомити здобувачів вищої освіти з:

- роботою, статутом та правилами внутрішнього розпорядку, матеріально-технічною базою закладу;
- особливостями роботи вчителя біології та основ здоров'я;
- документацією та правилами її оформлення;
- сучасними тенденціями науково-технічного прогресу, їх суттю та врахуванням у практичній діяльності.

Відповідно до навчального плану предметної спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) виробнича практика проводиться у 6 семестрі, її тривалість становить 4 тижні.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні набути таких компетентостей:

ЗК 3. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями впродовж життя.

ЗК 5. Здатність спілкуватися державною мовою (усно та письмово).

ЗК 8. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК 9. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ФК 1. Здатність до формування в учнів ключових і предметних компетентностей та здійснення міжпредметних зв'язків.

ФК 2. Здатність до здійснення мотивації учнів до саморозвитку (самовизначення, зацікавлення, усвідомленого ставлення до навчання).

ФК 3. Здатність до забезпечення охорони життя й здоров'я учнів в освітньому процесі та позаурочній діяльності; упроваджувати здоров'язбережувальні, профілактичні та оздоровчі технології в педагогічній діяльності.

ФК 5. Здатність до критичного аналізу, діагностики й корекції власної педагогічної діяльності, оцінки педагогічного досвіду.

ФК 6. Здатність використовувати біологічні поняття, закони, концепції, вчення й теорії біології для пояснення та розвитку в учнів розуміння цілісності та взаємозалежності живих систем і організмів.

ФК 7. Здатність розуміти й уміти пояснити будову, функції, життєдіяльність, розмноження, класифікацію, походження, поширення, використання живих організмів і систем усіх рівнів організації.

ФК 11. Здатність застосовувати методи й засоби навчання біології для розвитку здібностей учнів.

ФК 12. Здатність формувати в учнів позитивну мотивацію до здорового способу життя на основі розвитку життєвих навичок, здійснювати позакласну виховну роботу з питань формування, збереження і зміцнення здоров'я, профілактики шкідливих звичок, неінфекційних та соціально-небезпечних інфекційних хвороб.

ФК 15. Здатність супроводжувати індивідуальні програми реабілітації для дітей із порушеннями психофізичного розвитку.

ФК 16. Здатність організовувати інклюзивний освітній процес.

ФК 18. Здатність застосовувати методи й засоби навчання основ здоров'я для розвитку здібностей учнів.

Та демонструвати такі програмні результати навчання:

ПРН 21. Уміти вчитися і оволодівати сучасними знаннями впродовж життя, володіти прийомами самовдосконалення.

ПРН 20. Уміти спілкуватися державною мовою та застосовувати іноземну мову в професійній діяльності.

ПРН 8. Уміти керуватися в педагогічній діяльності етичними нормами, принципами толерантності, діалогу й співробітництва.

ПРН 3. Знати та розуміти особливості навчання різнорідних груп учнів, застосовувати диференціацію навчання, організувати освітній процес з урахуванням особливих потреб учнів.

ПРН 15. Уміти формувати в учнів ключові і предметні компетентності та здійснювати міжпредметні зв'язки.

ПРН 6. Володіти формами та методами виховання учнів на уроках і в позакласній роботі, уміти відстежувати динаміку особистісного розвитку дитини.

ПРН 14. Знати основні закони й положення теорії здоров'я та здорового способу життя.

ПРН 5. Добирати і застосовувати сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів і здійснювати самоаналіз ефективності уроків.

ПРН 11. Знати біологічну термінологію і номенклатуру, розуміти основні концепції, теорії та загальну структуру біологічної науки для пояснення та розвитку в учнів розуміння цілісності та взаємозалежності живих систем і організмів.

ПРН 9. Знати та вміти пояснити будову й функціональні особливості організмів і систем усіх рівнів організації, їхню взаємодію, взаємозв'язки, походження, класифікацію, значення, поширення, використання та охорону.

ПРН 2. Знати, розуміти та застосовувати принципи, форми, сучасні методи, методичні прийоми навчання біології в закладах загальної середньої освіти.

ПРН 15. Уміти формувати в учнів ключові і предметні компетентності та здійснювати міжпредметні зв'язки.

ПРН 19. Уміти організувати інклюзивний освітній процес.

ПРН 24. Знати, розуміти та застосовувати принципи, форми, сучасні методи, методичні прийоми навчання основ здоров'я в закладах загальної середньої освіти.

На виробничу практику відводиться 9 кредитів ЄКТС/ 270 годин.

1. МЕТА ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ

Метою виробничої практики є:

- вдосконалення вмінь спостерігати та аналізувати освітній процес, узагальнювати та систематизувати педагогічний досвід;
- вдосконалення практичних навичок підготовки та проведення уроків різних типів та видів, у т.ч. із застосуванням здоров'язбережувальних педагогічних технік;
- поглиблення й закріплення теоретичних знань, здобутих у вищому закладі освіти, вдосконалення вмінь застосовувати знання в навчально-виховній роботі з учнями;
- вдосконалення вмінь та навичок проводити освітню роботу з учнями з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей (у т.ч. з учнями, які мають порушення психофізичного розвитку);
- формування стійкого інтересу до педагогічної професії, підвищення мотивації до вивчення психолого-педагогічних та фахових дисциплін, професійного самовдосконалення.

Виробнича практика включає три періоди:

- ознайомчий – здобувачі вищої освіти знайомляться зі школою, учнями і вчителем, спостерігаючи за освітнім процесом;
- пробний – здобувачі вищої освіти готують і проводять пробні уроки та виховні заходи;
- заліковий – здобувачі вищої освіти проводять залікові уроки та виховні заходи.

2. ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ

Діяльність здобувачів вищої освіти в період практики є аналогом професійної діяльності вчителя, адекватна структурі та змісту педагогічної діяльності, організується в реальних умовах закладу загальної освіти. Для неї є характерним таке ж різноманіття відносин (з учнями, їх батьками, учителями, адміністрацією школи тощо) та функцій, як і в діяльності вчителя. Якщо за сутністю своєю ця

практика є підготовкою до майбутньої професії, то за формою – самостійною практичною діяльністю в якості вчителя біології, основ здоров'я, що здійснюється під керівництвом методистів.

Виробнича практика здобувачів вищої освіти 4 курсу передбачає активне включення практикантів в освітній процес.

Тривалість практики – 6 тижнів. Методичне керівництво практикою здійснюють викладачі кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації.

Завдання практики:

- опанування здобувачами вищої освіти сучасних технологій навчання та виховання учнів (у т.ч. із застосуванням здоров'язбережувальних педагогічних технік);

- вдосконалення вмінь складати план-конспект уроку, сценарій виховного заходу; формулювати триєдину дидактичну мету, розробляти механізм та встановлювати рівень її досягнення; проводити корекцію знань, цілей та методики навчання; використовувати проблемні методи навчання; розвивати мислення в учнів, формувати в них систему наукових понять; планувати і проводити уроки різних типів та видів (у т.ч. із застосуванням здоров'язбережувальних технік);

- готувати наочність, методичний матеріал;

- організовувати роботу з учнями, спрямовану на збереження та стимулювання здоров'я;

- вдосконалення умінь аналізувати уроки, вести щоденник педагогічних спостережень;

- вдосконалення вмінь проводити психолого-педагогічні дослідження.

- вдосконалення вмінь проведення дослідницької роботи.

Зміст практики

До змісту практики входить здійснення здобувачами вищої освіти навчальної та виховної роботи в закладі загальної середньої освіти; виконання ними дослідницької роботи.

1. Навчальна робота:

- вивчення системи роботи вчителів біології та основ здоров'я;
- аналіз тем і розділів навчальних програм, підручників та тематичного й поурочного планування з біології та основ здоров'я на період практики;
- відвідування уроків;
- аналіз уроків з точки зору здоров'язбережувальної педагогіки;
- підготовка до проведення уроків (написання конспектів, підготовка засобів наочності тощо);
- оволодіння методикою і технологією проведення уроків різних типів та видів відповідно до навчальних можливостей учнів.

2. Виховна робота:

- ознайомлення із системою виховної роботи вчителя;
- спостереження та аналіз виховної роботи вчителя;
- вдосконалення вмінь та навичок підготовки і проведення різноманітних виховних заходів (класних зборів, бесід тощо), у.т.ч. валео-гігієнічного змісту.

3. Дослідницька робота:

1. Оцінка організації освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти з точки зору здоров'язбережувальної педагогіки:

- оцінка розкладу уроків;
- гігієнічна оцінка фізичного виховання учнів;
- оцінка санітарно-гігієнічних умов приміщення класу;
- оцінка організації режиму школи, розкладу уроків класу;
- дослідження режиму дня учнів та його гігієнічна оцінка;

2. Написання наукової статі, тез, доповіді, реферату.

3. Здобувачі вищої освіти можуть підібрати та провести інші дослідження (наприклад, оцінка рівня фізичного розвитку та функціонального стану учня; підготовка методичних рекомендацій щодо профілактики, усунення або компенсації порушень психічного розвитку та/або функціонального стану учня), попередньо узгодивши їх із керівником практики.

Зміст практики за тижнями

Тижні	Зміст практики
Перший- другий	<p>Настановча конференція з виробничої практики</p> <p>1. Навчальна робота:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вивчення системи роботи вчителів біології та основ здоров'я; – аналіз тем і розділів навчальних програм, підручників та тематичного й поурочного планування з біології та основ здоров'я на період практики; – відвідування уроків; – аналіз уроків з точки зору здоров'язбережувальної педагогіки; – підготовка до проведення уроків (написання конспектів, підготовка засобів наочності тощо); <p>2. Виховна робота:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ознайомлення із системою виховної роботи вчителя; – спостереження та аналіз виховної роботи вчителя; <p>3. Дослідницька робота;</p> <ul style="list-style-type: none"> – гігієнічна оцінка розкладу уроків; – оцінка санітарно-гігієнічних умов приміщення класу; – гігієнічна оцінка організації навчально-виховного процесу в школі (оцінка режиму школи, розкладу уроків класу).
Третій- чвертий	<p>1. Навчальна робота:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вивчення системи роботи вчителів біології та основ здоров'я; – відвідування уроків; – аналіз уроків з точки зору здоров'язбережувальної педагогіки; – підготовка до проведення уроків (написання конспектів, підготовка засобів наочності тощо); – оволодіння методикою і технологією проведення уроків різних типів відповідно навчальних можливостей учнів. <p>2. Виховна робота:</p> <ul style="list-style-type: none"> – спостереження та аналіз виховної роботи вчителя; – вдосконалення вмінь та навичок підготовки і проведення різноманітних виховних заходів (класних зборів, бесід тощо), у.т.ч. валео-гігієнічного змісту. <p>3. Дослідницька робота;</p>

	<ul style="list-style-type: none"> – гігієнічна оцінка фізичного виховання учнів; – дослідження режиму дня учнів та його гігієнічна оцінка; <p>написання наукової статі (тез, доповіді, реферату).</p>
П'ятий-шостий	<p>1.Навчальна робота:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вивчення системи роботи вчителів біології та основ здоров'я; – відвідування уроків; – аналіз уроків з точки зору здоров'язбережувальної педагогіки; – підготовка до проведення уроків (написання конспектів, підготовка засобів наочності тощо); – оволодіння методикою і технологією проведення уроків різних типів відповідно навчальних можливостей учнів. <p>2. Виховна робота:</p> <ul style="list-style-type: none"> – спостереження та аналіз виховної роботи вчителя; – вдосконалення вмінь та навичок підготовки і проведення різноманітних виховних заходів (класних зборів, бесід тощо), у.т.ч. валео-гігієнічного змісту. <p>3. Дослідницька робота;</p> <p>Написання наукової статі (тез, доповіді, реферату).</p> <p>Підготовка звітної документації</p>
	Звітна конференція з виробничої практики

3.МЕТОДИ НАВЧАННЯ: інструктаж, спостереження, аналіз, синтез, самоаналіз, узагальнення.

4.ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ: залік.

5.ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ПРО ВИРОБНИЧУ ПРАКТИКУ

У кінці виробничої практики студенти здають керівнику таку звітну документацію:

1. Щоденник психолого-педагогічних спостережень.
2. Індивідуальний план роботи.
3. Аналіз навчального заняття, проведеного вчителем.

4. Плани-конспектів уроків з біології різних типів, у т.ч. із здоров'язбережувальним змістом.

5. Плани-конспектів уроків з основ здоров'я, у т.ч. із здоров'язбережувальним змістом.

6. Методичні розробки проведених виховних заходів, у т.ч. валео-гігієнічного змісту.

7. Характеристику студента-практиканта.

8. Матеріали проведених досліджень.

9. Звіт про проходження виробничої практики.

Усі звітні матеріали подаються керівнику в триденний термін після закінчення практики.

6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ

Розподіл балів за видами діяльності здобувачів вищої освіти під час виробничої практики

Навчальна робота	Виховна робота	Дослідницька робота	Оформлення звітної документації, захист практики	Усього
25	25	25	25	100

Оцінювання навчальної роботи здобувача вищої освіти

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою (рівень навчальних досягнень)	Критерії
21-25	Відмінно (високий рівень)	Здобувач вільно володів програмовим матеріалом, уроки проводив на високому науковому та організаційному рівні, якщо на них обґрунтовано ставились та ефективно

		розв'язувалися освітні завдання, раціонально застосовувались різні методи навчання та прийоми активізації учнів з урахуванням їх вікових особливостей, підтримувалась хороша дисципліна. Студент проявляв самостійність у доборі навчального та дидактичного матеріалу при побудові та проведенні занять.
16-20	Добре (достатній рівень)	Здобувач вільно володів програмовим матеріалом, уроки проводив на відповідному науковому та організаційному рівні, якщо на них успішно розв'язувалися освітні завдання, однак недостатньо ефективно використовував окремі методичні прийоми активізації учнів. Студент проявляв самостійність у доборі навчального матеріалу, але припускався незначних помилок у побудові та проведенні уроків.
11-15	Задовільно (середній рівень)	Здобувач недостатньо впевнено володів програмовим матеріалом, при реалізації освітніх завдань припускався помилок, недостатньо ефективно застосовував методи та прийоми навчання, недостатньо активізував пізнавальну діяльність учнів, не завжди міг установити контакт з ними, при самоаналізі занять не бачив своїх помилок та недоліків.
1-10	Незадовільно (низький рівень)	Здобувач погано володів програмовим матеріалом, не виконував освітні завдання, або припускався помилок при викладанні навчального матеріалу; не критично ставився до своєї роботи.

Оцінювання виховної роботи здобувача вищої освіти

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою (рівень навчальних досягнень)	Критерії
21-25	Відмінно (високий рівень)	Здобувач повністю виконав на високому рівні необхідну виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуальних

		особливостей учнів, проявив у роботі самостійність, творчий підхід, педагогічний такт.
16-20	Добре (достатній рівень)	Здобувач повністю виконав програму виховної роботи, проявив ініціативу в роботі, однак у проведенні окремих видів виховної роботи припускався незначних помилок.
11-15	Задовільно (середній рівень)	Здобувач виконав заплановану програму виховної роботи, однак припускався помилок у плануванні та проведенні окремих заходів, не враховував достатньою мірою вікових та індивідуальних особливостей учнів.
1-10	Незадовільно (низький рівень)	Здобувач погано виконав програму виховної роботи, некритично поставився до своєї роботи.

Оцінювання дослідницької роботи здобувача вищої освіти

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою (рівень навчальних досягнень)	Критерії
21-25	Відмінно (високий рівень)	Здобувач повністю виконав необхідну дослідницьку роботу, пов'язану з вивченням роботи вчителя, причин неуспішності учнів, визначенням психологічного клімату колективу; написанням наукової роботи (тез, доповіді, реферату).
16-20	Добре (достатній рівень)	Здобувач повністю виконав необхідну дослідницьку роботу, пов'язану з вивченням роботи вчителя, причин неуспішності учнів, визначенням психологічного клімату колективу; написанням наукової роботи (тез, доповіді, реферату), однак у виконанні окремих видів завдань припускався незначних помилок.
11-15	Задовільно (середній рівень)	Здобувач виконав заплановану програму дослідницької роботи частково

1-10	Незадовільно (низький рівень)	Здобувач частково виконав програму дослідницької роботи, пов'язану з вивченням роботи вчителя, причин неуспішності учнів, визначенням психологічного клімату колективу; наукова робота відсутня
------	----------------------------------	---

Оформлення звітної документації, захист практики

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою (рівень навчальних досягнень)	Критерії
21-25	Відмінно (високий рівень)	Здобувач своєчасно надав всю необхідну документацію; впевнено захищає представлений звіт, згідно з вимогами. Виступає на підсумковій конференції з оригінальним повідомленням та мультимедійною презентацією, обгрунтовано і переконливо відповідає на поставлені запитання.
16-20	Добре (достатній рівень)	Мали місце поодинокі недоліки у звітній документації. Здобувач захищає своєчасно представлений та правильно оформлений звіт. Виступ на підсумковій конференції розкриває високий ступінь виконання завдань практики, характеризується логічною структурою, але є певні недоліки.
11-15	Задовільно (середній рівень)	Здобувач несвоєчасно надав необхідну документацію; є недоліки у звітній документації. Студент захищає представлений звіт, але не повно відповідає на поставлені запитання. Виступає з повідомленням на підсумковій конференції без мультимедійної презентації.
1-10	Незадовільно (низький рівень)	Представлений звіт має значні зауваження, або представлений не вчасно, відповіді на поставлені йому запитання недостатньо повні; або здобувач присутній на підсумковій конференції, але не виступає з повідомленням, не має презентації, участі у обговоренні наслідків проходження виробничої практики не бере; або не надав

		необхідну документацію, не виконав завдань, не представив та не захистив звіт.
--	--	--

7.СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ:

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ЄКТС
	Для підсумкового семестрового контролю, що включає екзамен, курсову роботу, практику	Для підсумкового семестрового контролю, що включає залік	Для всіх видів підсумкового контролю
90-100	відмінно	зараховано	A (відмінно)
65-89	добре		BС (добре)
50-64	задовільно		DE (задовільно)
35-49	незадовільно	не зараховано	FX (незадовільно) з можливістю повторного складання
1-34	незадовільно		F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

8.РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Абдуллина О. А. Педагогическая практика студентов : учеб.пособ. / О. А. Абдуллина, Н. Н. Загрязкина. – М. : Просвещение, 1989. – 175 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» // Освіта. – 2014.
3. Закон України “Про освіту” Закон України від 23 травня 1991 року №1060-ХІІ // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 34. – ст. 451.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ ст.»). – К.: Радуга, 1999.
5. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. Інформаційно-методичний збірник /Упорядник Г.О. Сиротенко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 124 с.
6. Кара С. І. Ознайомча педагогічна практика (методичні рекомендації для студентів напряму підготовки 6.010203 Здоров'я людини) / С. І. Кара. – Бердянськ: БДПУ, 2013. – 22 с.

7. Кара С. І. Виробнича педагогічна практика: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Здоров'я людини) (5 семестр) / С. І. Кара. – Бердянськ: БДПУ, 2019. – 24 с.
8. Кара С. І. Виробнича практика зі спеціальності: методичні рекомендації для здобувачів I рівня вищої освіти (бакалавр) спеціальності 014 Середня освіта (Здоров'я людини) (6 семестр) / С. І. Кара. – Бердянськ: БДПУ, 2019. – 15 с.
9. Кара С. І. Педагогічна практика як чинник підвищення професійної компетентності майбутніх учителів (методичні рекомендації для студентів вищих навчальних закладів) / С. І. Кара. – Бердянськ: БДПУ, 2009. – 100 с.
10. Мороз І.В. Загальна методика навчання біології: навч. посіб. / Мороз І.В., А.В.Степанюк, О.Д.Гончар та ін. – Львів: «Либідь», 2006. 564 с.
11. Мороз І. В. Позакласна робота з біології: Навч. посіб. / І. В. Мороз, Н. Б. Грицай. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 272 с.
12. Навчальна програма з курсу «Біологія» для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2017. – 52 с. (затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804).
13. Навчальна програма з курсу «Основи здоров'я» для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2017. – 39 с. (затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 806).
14. Навчальна програма з курсу «Біологія і екологія» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (затверджено Міністерством освіти і науки України наказом № 1407 від 23.10.2017 р.).
15. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України. Наказ Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 року № 93 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міносвіти № 351 (0351281-94 від 20.12.94) : інформ. зб. Міністерства освіти України. – 1993. – № 17 – 18. – С. 16–30.
16. Шульдик В. І. Курс методики викладання біології в модулях / В. І. Шульдик. – К.: Наук. світ, 2000. – 289 с.

Допоміжна

1. Біологія: підруч. для 6-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Л.І. Остапченко [та ін.] – Київ: Генеза, 2014. – 224 с. (<https://4book.org/uchebniki-ukraina/6-klas/1523-biologiya-6-klas-ostapchenko-2014>)
2. Біологія: підруч. для 6-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / І. Ю. Костіков та ін. – Київ: Видавничий дім «Освіта», 2014. – 256 с. (<https://pidruchnyk.com.ua/531-bologya-kostkov-6-klas.html>)
3. Біологія: підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н.В. Запорожець, І.І. Черевань, І.А. Воронцова; за ред. К.М. Задорожного – Х.: Ранок, 2015. – 240 с. (<https://www.slideshare.net/MaximZheleznyak1/7-68877981>)
4. Біологія: підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Д.А. Шабанов, М.О. Кравченко. Київ: Грамота, 2015. – 272 с. (<https://pidruchnyk.com.ua/640-bologya-ostapchenko-7-klas.html>)
5. Біологія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. І. Соболю. – Кам'янець-Подільський: Вид-во «Абетка», 2016. – 288 с. (https://domly.dp.ua/wp-content/uploads/2020/06/8_biologia_sobol_2016.pdf)
6. Біологія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. М. Задорожний. – Х: Вид-во «Ранок», 2016. – 240 с. (<https://www.slideshare.net/ssuser158712/8-68246067>)
7. Біологія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів/ О. А. Андерсон, М. А. Вихренко, А. О. Чернінський. – К. : Школяр, 2017. – 256 с. (<https://zs.zp.ua/lib/bio-9.pdf>)
8. Біологія : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Р. В. Шаламов, Г. А. Носов, О. А. Литовченко, М. С. Каліберда. – Харків : Соняшник, 2017. – 352 с. (<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/elektronni-versiji-pidruchnykiv-dlya-uchniv-9-h-klasiv/biolohiya-9-klas/>)
9. Біологія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закл. / К. М. Задорожний. – Харків : Вид-во «Ранок», 2017. – 240 с. (<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/elektronni-versiji-pidruchnykiv-dlya-uchniv-9-h-klasiv/biolohiya-9-klas/>)
10. Біологія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закл. / Л. І. Остапченко, П.Г. Балан, Т.А. В.П. Поліщук. – Київ : Вид-во «Генеза», 2017. – 256 с. (<https://genesa.com.ua/biologiya-9-klas/>)

<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/elektronni-versiji-pidruchnykiv-dlya-uchniv-9-h-klasiv/biolohiya-9-klas/>)

11. Біологія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. В. Межжерін, Я. О. Межжеріна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. – 288 с. (<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/elektronni-versiji-pidruchnykiv-dlya-uchniv-9-h-klasiv/biolohiya-9-klas/>)

12. Біологія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл./ В. І. Соболь. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2017. – 288 с. (<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/elektronni-versiji-pidruchnykiv-dlya-uchniv-9-h-klasiv/biolohiya-9-klas/>)

13. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти / О. А. Андерсон, М. А. Вихренко, А. О. Чернінський. – К. : Школяр, 2018. – 216 с. (<https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/10-klas/18-bologya--ekologya-10-klas/bologya--ekologya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-10-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti-ostapchenko-l-balan-p-g-kompanets-t-a-rushkovskiy-s-r-/>)

14. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / В.І. Соболь. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2019. – 256 с. (<https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/10-klas/18-bologya--ekologya-10-klas/bologya--ekologya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-10-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti-ostapchenko-l-balan-p-g-kompanets-t-a-rushkovskiy-s-r-/>)

15. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Р. В. Шаламов, М. С. Каліберда, Г. А. Носов. – Харків : Соняшник, 2019. – 320 с. (<https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/11-klas/16-bologya--ekologya-11-klas/bologya--ekologya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-11-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti--ostapchenko-l-balan-pg-kompanets-ta-rushkovskiy-s-r/>)

16. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / О. А. Андерсон, М. А. Вихренко, А. О. Чернінський, С. М. Міюс. – К. : Школяр, 2019. – 216 с. (<https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/11-klas/16-bologya--ekologya-11-klas/bologya--ekologya-rven-standartu-pdruchnik-dlya-11-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti--ostapchenko-l-balan-pg-kompanets-ta-rushkovskiy-s-r/>)

17. Біологія та екологія. 10-11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти.– 2017. – 15с. (<https://pidruchnyk.com.ua/1368-biologiya-ekologiya-ostapchenko-10-klas.html>)

18. Луцан Н.І. "Людина і світ" в інноваційних педагогічних технологіях : навчальний посібник / Н І Луцан. К. : Слово, 2012. 184 с.

19. Петрунько, О.В. Молодь та інноваційні технології : перспективи і ризики взаємодії : методичний посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.

20. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівців у професіях типу "Людина - людина" : монографія / за заг. ред. О. М. Кокуна. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 266 с.

21. Сопнева, Н.Б. Педагогічні умови навчально-етичної діяльності майбутнього вчителя : монографія / Н Б Сопнева. — Донецьк : Ландон-XXI, 2012. 164 с.

22. Стрілець С.І. Інноваційні педагогічні технології у вищій школі: навчально-методичний посібник. Чернігів : ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2012. 200 с.

23. Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України: бібліографічний покажчик / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. Сухомлинського. К. : Знання України, 2017. 319 с.

24. Фізеші, О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: навчальний посібник К. : Кондор, 2016. 390 с.

25. Хатунцева, С.М. Формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки: монографія. Харків : Діса Плюс, 2017. 432 с.

26. Ярощук Л.Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс. К. : Слово, 2012. 320 с.